

За конструкциите составени од именките *вирус* и *корона*¹

Ова прашање се разгледува, прво, од лексички аспект (заемка или превод), второ, од синтаксички аспект (беспредлошка или предлошка врска меѓу именките и збороред), трето, од морфолошки аспект (менување по број и определеност), четврто, од прозодиски аспект (акцент), петто, од правописен аспект (слеано, полуслеано или разделено пишување и мала или голема почетна буква кај називот на вирусната поткатегорија) и шесто, од зборообразувачки аспект (изведување придавки од именки).

Овде им се дава предност на изразите: *вирус(от) корона* и *коронски(от) вирус*, а образложението следува во продолжение со аргументи за и против неколку морфосинтаксички конструкции.

Во (можна) употреба се следниве конструкции: а) *крунски(от) вирус*, б) *вирус(от) на корона*, в) *корона вирус(от)*, г) *коронавирус(от)*, д) *корона-вирус(от)*, е) *вирус(от) корона*, е) *коронски(от) вирус*.

Најпрво, како несоодветни се исклучуваат изразите: под а) *крунски(от) вирус*, под б) *вирус(от) на корона*, под в) *корона вирус(от)* и под г) *коронавирус(от)*. Отпаѓа и пишувањето на *корона* со голема почетна буква бидејќи не се смета за сопствена именка, туку може да се подведе под „[...] имиња на растенија, животни и сл.“ напишани на кирилица, на пример: *гинко билоба* наспрема: *Ginko biloba* (Правопис²2017: 51; в. т. 81).

Неприфатливо е преведувањето на именката *корона* (лат. *corona* 'круна', 'венец') на македонски како под а) *коронски(от)* (или: *венечен/венечнот) вирус* бидејќи е медицински термин (макар што е навлезен и во општиот јазик) и треба да се преземе како интернационализам (впрочем така е преземена и именката *вирус*). Кога би ги превеле двете именки, поради повеќезначноста на лат. *virus* ('отров', 'слуз', 'сок'), би добиле неколку изрази, меѓу кои веројатно и: *крунски* (или: *венечен) отров*. Необичноста на оваа постапка може да се илустрира и со примерите: *брадавички отров* (*papilloma* < лат. *papilla* 'брадавица' + ст.грч. *-ma*, суфикс за изведување називи на резултат од дејство, одомаќен во медицинските термини за изразување на значењето 'тумор', како во *carcinoma*) и *прикрадувачки отров* (лат. *herpes*, ст.грч. *hérpēs* < *hérpein* 'ползи, се прикрадува'). Ваквата постапка потсетува на пуристичките тенденции и не се практикува (во голем обем) во терминологијата на македонски јазик (сп. *географија* и *замјонис*), а доведува и до непрецизни формулации бидејќи интернационализмите и заемките често отстапуваат значенски во различни јазици, одн. во јазикот примач во споредба со јазикот давател, што се гледа, на пример, од лажната двојка: мак. *провизија* 'надомест за посредување' и англ. *provision* 'снабдување, испорака' и од делумната лажна двојка: мак. *комисија* 'група луѓе

¹ Трудот е предаден за објавување во *Литературен збор* за 2020 година.

што извршува задача‘ и англ. *commission* ‘комисија‘, ‘провизија‘, ‘нарачка да се изготви уметничко дело’.

Во конструкцијата под б) *вирус(от) на корона* е излишен предлогот *на* бидејќи *корона*, освен тоа што веројатно е и име на болеста, првенствено е име на вирусот. Овој предлог обично се употребува кога именката *вирус* се јавува пред називот на болеста: *вирус(от) на свинскиот грип*.

Конструкцијата под в) *корона вирус(от)* се коси со правилото од ПРАВОПИСОТ (²2017: 65; в. т. 127), според кое разделено се пишуваат именките во конструкција составена од именка + именка само ако морфолошки се менува (и) првата именка (*земја членка, земјата членка, земји членки, земјите членки; јазик цел, јазикот цел, јазици цел, јазиците цел, покрај целен јазик*). Во изразот *корона вирус(от)*, пак, се флектира само втората именка (*корона вирусот, корона вируси, корона вирусите*). Во оваа група неправилно напишани изрази спаѓаат и: *H5N1 вирус(от), папилома вирус(от), херпес вирус(от)*

Изразот под г) *коронавирус(от)* е директно преземен од англискиот јазик и не е во духот на јазикот примач како претежно аналитички јазик макар што овој зборообразувачки модел постои и во македонскиот јазик. Се работи за срастенка од понов датум, „неконтролирано“ навлезена во македонскиот јазик, која е неприфатлива во иста мера како *папиломавирус(от), херпесвирус(от)*. Изнасиленоста на срастувањето се огледува (и) во отстапувањето од единечното третосложно акцентирање, карактеристично за овој вид сложени именки: *изгрејсонце*. Но наместо ваков акцент (*коронавирус, коронавирусот, коронавируси, коронавирусите*), *коронавирус(от)* има двоен акцент.

Остануваат варијантите д) *корона-вирус(от)*, ѓ) *вирус(от) корона* и е) *коронски(от) вирус*.

Ако се прифати збороредот *корона + вирус*, единствениот правилен правопис е под д) *корона-вирус(от)*. Цртичката е неопходна и од морфолошки и од прозодиски причини: по број и/или по определеност не се менува (и) првата именка, туку (само) втората (ПРАВОПИС ²2017: 62; в. т. 116), а се акцентираат и двете именки. Обете карактеристики сведочат за полусложенка. Именко, структурата е иста како во изразот: *такси-компанија, такси-компанијата, такси-компании, такси-компаниите*. Тука спаѓаат и примерите: *папилома-вирус(от) и херпес-вирус(от)*. Предноста на овој збороред е можноста за редица други вакви именски атрибути: *корона-криза, корона-пандемија* итн. Ова решение е сосема прифатливо бидејќи наведениот зборообразувачки модел, кој е всушност на границата меѓу зборообразувањето и синтаксата, постои во македонскиот јазик. МИНОВА-ЃУРКОВА (²2000: 220) дури укажува на постари заемки од ваков вид: *чардак-боја, шам-кајсија*. Со други зборови, ако треба да се избере меѓу *коронавирус(от)* и *корона-вирус(от)*, прифатлива е само полусложенката.

Но од синтаксички аспект, овде се застапува „порадикален“ став, па предност му се дава на изразот под ѓ) *вирус(от) корона*. Кај конструкциите составени од две именки, за македонскиот јазик е карактеристичен збороредот: назив на категорија + назив на поткатегија: *дрвото слива, хотелот „Парк“* (а не: *слива-дрвото, „Парк“-хотелот*). Овде спаѓаат и изразите: *вирус(от) Х1Н1, вирус(от) папилома, вирус(от) херпес*. Неповолноста на оваа варијанта е „описното“ формулирање на други изрази со именката *корона*. Меѓутоа, сепак има решение за компримирање. Не мора да се каже: *пандемија предизвикана од вирусот корона* (наместо: *корона-пандемија*), туку сосема прифатлив е

изразот *пандемија на/од корона*, како што се вели: *епидемија на/од грип* (а не: *грип-епидемија*) без оглед на тоа што претпоследниот пример го содржи називот на причинителот (а веројатно и на болеста), а во последниот пример се јавува само називот на болеста, разлика што овој контекст се чини занемарлива.

Како маркирана варијанта на решението под *г*) може да се смета обратниот збороред: *корона вирус(от)* со акцент на втората именка, израз со ограничена употреба, пред сè во служба на контрастирањето. Разгледувајќи примери од типот *градот Битола, реката Вардар* итн., КОРУБИН (1986: 86) истакнува дека „обратниот ред во овие споеви не е обичен, [...] тој ред станува можен кога со тоа име се именуваат два или повеќе предмети па треба да се издери оној за кој станува збор: *'Алжир градот, а не Алжир земјата'*, [...], *'Вардар' киното, а не Вардар реката*“ . За изразот *вирус(от) корона*, како маркиран збороред со акцент на втората именка и со специјална употреба (при контрастирање), се добива незасведочениот пример: *корона вирусот, а не корона сладоледот*. Но маркираниот збороред македонскиот јазик, барем во моментот, не е актуелен бидејќи *корона* не е во (широка) употреба како назив на големина различна од вирусот (инаку, во речникот на германскиот јазик ДУДЕН-*www* е содржана одредницата *Corona/Korona* како сопствено име на лица од женски пол така што потенцијал за вакво контрастирање постои).

Уште „порадикално“ и (можеби) најмногу во духот на македонскиот јазик е да се изведе придавка од *корона* како под *е*): *коронски(от) вирус*. Ова не ги ограничува горенаведените можности за компримирање: *пандемија на/од корона, криза од корона*, а уште подобри се можностите: *коронска пандемија, коронска криза* (по примерот на *вирусна инфекција*). Но како атрибут на именката *вирус*, (за жал) не се среќаваат или (по)ретко се среќаваат вакви придавки изведени од називот на вирусот и/или на болеста: *папиломски вирус, еболски вирус, грипен вирус, херпесен вирус*.. Можноста за изведување атрибутски придавки од именки повлекува „ревизија“ на низа други (делумно веќе востановени) конструкции, како на пример: *интернетска страница*, наместо: *интернет-страница, тинејџерски филм*, наместо: *тинејџер(ер)-филм*, освен аналитичките, подолги, па затоа понеудобни изрази: *страница на интернет, филм за тинејџери*,

Како посебно и мошне комплексно прашање се наметнува зборообразувачката морфема за изведување придавки од именки, кое овде се разгледува само во главни црти бидејќи во преден план е морфосинтаксичката структура, а не деривацијата. Се чини дека превладува квалитативното значење на придавката што е атрибут на именката *вирус*, сфатено во најширока смисла како однос спрема дадена големина. Затоа, погоре се употребени суфиксите *-ски* и *-ен* (*коронски, папиломски, грипен, херпесен вирус*) со значење дека вирусот го поседува квалитетот на соодветната големина изразен со придавката. Од друга страна, наведените вируси обично претставуваат множества од различни варијанти така што, со задршка, овде се споменува и присвојното значење во смисла на (родова) припадност, изразено со суфиксите *-ин* и *-ов, (-ев)*, кое може да се наметне во контекст на придружување на хипоним кон хипероним: *коронин, папиломин, грипов, херпесов вирус* 'вирус што спаѓа во даденото множество' (сп. КОНЕСКИ ²2003: 91 и натаму). Не се препорачува засведочената деривација *папиломен вирус* бидејќи суфиксот *-ен* не е типичен за изведување присвојни придавки од именки од женски род со завршок на *-а*.

Литература:

Дуден-www: <<https://www.duden.de/rechtschreibung/>>; пристап 28.7.2020.

Конески, Кирил ²2003 [1995]: *Зборообразувањето во современит македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Корубин, Благоја 1986: *Јазикот наши денешен*. Скопје: Огледало.

Минова-Ѓуркова, Лилјана ²2000 [1994]: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Цветковски, Живко и др. (ред.) ²2017 [2015]: *Правопис на македонскиот јазик*. Скопје: Институт „Крсте Мисирков“ и „Култура“ АД; <<https://pravopis.mk/sites/default/files/Pravopis-2017.PDF>>; пристап: 25.7.2020.

Скопје, 30.7.2020